

A JÁNOS VITÉZ ÉS A TOLDI.

(Első közlemény.)

A Magyar Tudományos Akadémiától a Lehr Albert-jutalommal kitüntetett pályamunka.

Hol is tehetél szert ennyi jóra, ennyi Szépre, mely könyvedben csillog pazar fénynyel?

Petőfi: *Arany János*hoz.

Jegyzet. Irodalom: *Fischer Sándor, Ferenczi Zoltán* Petőfi életrajzai; *Riedl Frigyes*: Arany János; *Lehr Albert* Toldi-kommentárjai; *Szarvas Gábor*: Petőfi *János vitéz*ének nyelve (M. Nyelvőr); *Harmos Sándor*: Petőfi *János vitéz*ének hatása Arany *Toldijára* (Irod. tört. Közlemények 1912. II. füzet).

I.

Az irodalom mezején nincsenek vándorkövek, melyek a talajjal, környezettel össze nem függve, idegenül, elszigetelve állanak, s a szemlélő tünődve kérdi magában eredetüket, útjukat. Az irodalmi művek többé-kevésbé összefüggésben vannak; az előzők a következőkre termékenyítőleg hatnak. Egy-egy irodalmi remekmű elemeiben más alakban, más összetételben évezredek szellemi kincsei újulnak fel. Arany *Toldija* sem áll előzmények nélkül, habár elbeszélő költészetünkben új világot nyit. Alkotásába tudatosan vagy tudattalanul befolyt az egykorú, a régi, sőt a világirodalom. Hogy a legkiemelkedőbb hatásokat említsük: az egykorú irodalomból Vörösmarty és Petőfi, a régiebb irodalomból Ilosvai, a világirodalomból a *Biblia* és Homeros művei azok, melyek a költő képzeletére termékenyítő hatással voltak. E hatások közül, melyek eredetiségét természetesen nem érintik, mert e tekintetben minden irodalmi remekkel osztozik, csak egygyel kívánunk foglalkozni, Ilosvai után a legfontosabbal: közvetlen irodalmi előfutójának, Petőfi *János vitéz*ének a hatásával. E mű jelezte azt a világot, modort, hangot, melyet Arany *Toldijában* költőileg megörökített.

II.

Petőfi 1844 végén írta *János vitéz*ét. Ez évben már egyszer tett kísérletet hosszabb elbeszélő költeménnyel, de a kívánatos költői siker nélkül. A hagyományos epikai előadó modor ki-

gúnyolására (éppúgy, mint később Arany) komikai költeményt írt, a *Helység kalapácsát*, melyben szürke, alantjáró tárgyat a komoly eposz nagy hangján adott elő.

A többé-kevésbé meddő kísérlet után maradandóbb értékű s hozzá méltó elbeszélő költeményt tervezett, mely az irodalomban is újszerűségével nyomot jelöljön. Népi, sőt népmesei anyagot választott s először rövidebb művet akart írni, de alkotás közben új meg új részletek merültek föl lelkében s terjedelmes költői népmesét írt.

Eletírói a *János vitéz* keletkezésének külső adatait is feljegyezték. November vége felé szokása ellenére estéit nem barátai társaságában, hanem otthon töltötte, jól befűtetett, ingujjra vetkezett, pipára gyújtott s fel-alájárva gondolta ki költeményét, miközben egy-egy kis pohár bort ivott. A ki-gondolt részeket apró papírszeletekre jegyezte, majd néhány nap alatt, Zilahy Károly följegyzése szerint hat nap, az egészet letisztázta. Deczember elején már felolvasta Vörösmarty, Vachott Sándor és Vahot Imre előtt, kiknek »nagy mértékben« tetszett, s utóbb Vörösmarty úgy nyilatkozott róla, hogy »bármely irodalomnak díszére válnék«. Kiadót ennek ellenére egy ideig nem kapott, végre 1845 januárjában Vahot Imre vette meg s a hó végén nyomtatni kezdte. Irodalmi sikere nagy volt, de anyagi haszna kevés, a nyomtatott példányoknak csak fele kelt el, a megmaradt felét Vahot új címlappal ellátva, második kiadás gyanánt bocsátotta forgalomba.

A *János vitéz* anyagában három elem foglaltatik: egy való-szerű keret: Jancsi és Iluska nevelkedése, szerelme (utóbb beszöve), Jancsi balesete, búcsúja, elbujdosása, kalandja a rablókkal, visszatérése falujába, kesergése Iluska sírján. Azután az obsitosok naiv füllentései módjára költött és megjelenített történet: a francia király országának megszabadítása a rabló törököktől s a királyleány megmentése a basa fia kezéből. Végül különféle helyekről vett népmesei adatok: bolygás az óriások földjén, a sötétség országában, az óperenciás tengeren, a tündérek szigetén. Szinte kiérzik a költő mohósága, melylyel az új világból minél többet szeretne bemutatni, éreztetve, hogy a népelet és népképzlet világában mily kimeríthetetlen gazdagsága rejlik a költő által értékesíthető anyagnak.

A *János vitéz*nek vannak kétségtelenül hibái is. Így a tárgyul vett három világ nem olvad teljesen összhangzatos egységbe, inkább csak külsőleg érintkezik. Kompozíciója is kezdetleges, nem a népmese egységes, czélratörő, kellően tagolt szerkezete. Eseményeit inkább a hős személye, mint egységes eszme kapcsolja össze. Költői feldolgozásában is többször érezhető a sietség; előadása néha pongyola, verselése erőtlen. De hibái mellett nagy érdemei is vannak. Új a világa, felfogása, hangja, nyelve. Ennyire népies elbeszélő költeményt előtte nem írtak.

Mily különbség az előző epikai művekhez! Nem nagy ember a hőse, nem nagy szenvedelmek tombolnak benne; főalakja egyszerű juhászbojtár, de egyszerű lelkében is nemes érzések szunnyadnak. Kétségkívül legkitűnőbb az idilli keret, népi alakjaival, jeleneteivel, napsütötte pusztá színterével. A cselekvény gazdag lírai értékű helyzetekben, melyeket a költő gyönyörűen kiaknáz: Jancsi és Iluska enyelgése a pataknál, búcsújok, néma hűségfogadásuk, szerelmük története az emlékezés visszfényében, Jancsi keserve Iluska sírjánál. Előadása népies, de azért minden ízében költői; nem a szokott szűkkörű közönségnek szól, hanem »szűrös-gubás embereknek«. Nyelve telve a népi beszéd jellemző elemeivel. Versformája a Sándor-vers, melyet újból a nagyobb elbeszélések formájává avat s régi jogaiba visszahelyez. Élénk verselő érzékével a formát bizonyos irányban képezte is.

III.

A *János vitéz* egyik legfőbb irodalomtörténeti érdeme, hogy Arany *Toldijának* megalkotására serkentőleg, segítőleg hatott.

Képzelmük magunkat egy kissé Arany lelki állapotába. Lelke tele költői tartalommal, de bátorsága a költői teremésre hiányzik. Ifjúkori ballépése, melylyel színipályára lépett, keserű kiábrándulása megtörték erélyét. De ott van az izaparti hű barát, Szilágyi István, ki sohasem szűnik meg őt költői munkára serkenteni. Arany dolgozgatni kezd, de csak íróasztalának. Irányát sem tudja megtalálni. Az irodalmi példák a hexameteres eposzt állítják szeme elé, de származása, nevelkedése, fiatalkori olvasmányai, költői tanulmányai, majd Petőfi költészete a népies irányba vonják. Egyelőre nem veszi komolyan a költészetet, játékból, költői terv nélkül, Vörösmarty iskolájának modorában hatméretű versekben, de parodikus czélzattal, komikai tárgyat dolgoz fel: a megyei visszaélések szatiráját, az *Elveszett alkotmányt*. A Kisfaludy-Társaság 1845-ben véletlenül éppen komikai eposzra hirdet pályázatot; Aranyt meglepi a véletlen találkozás, sietve befejezi munkáját s költői becsvágy nélkül, pusztán kíváncsiságból beküldi. De a játék és költészet összezavarása megbosszulja magát. A művet a szó kettős értelmében »meghuzsonötölik«. Jutalmat nyer, de erkölcsi sikert nem. Arany magára olvassa az egyik bírálónak, Vörösmartynak, általánosságban mondott véleményét: »Nyelv és verselés olyan, mintha már irodalmunk vaskorában élnénk.« Ehhez járul még a helyi, nagyszalontai kritika, mely azt terjeszti, hogy műve csak relativ becsű. A megszegyenülés serkentőleg hat lelkére. Érti a benne forrongó költői tartalmat, úgy véli, hogy a dolgot nem hagyhatja annyiban, a mi a lelkében forr, a világ elé kell tárnia. A szerencsés véletlen ismét kezére játszik. A Kisfaludy-Társaság 1846-ban népies tárgyú és nyelvű eposzra hirdet pályázatot s név szerint is megemlíti hősnek Arany ifjúkori álmainak egyik

eszményét, a szalontai mondák hőseit, Toldi Miklóst. Ekkor ismerkedik meg Petőfi *János vitézé*vel is, legalább az *Elveszett alkotmány*ban egyetlen egy nyom sem mutat arra, hogy annak írásakor olvasta volna, pedig néhány érintkező pont (pl. a boszorkányok) kínálkozik. Minden tényező: alkalom, példa, kedv és tehetség összeműködik, hogy remekművet teremtsen s valóban azt is alkotott. Toldijába saját lelkét lehelte, műve lelkétől lelkezett. Irodalmunkban is új utat jelölt, s a mit Petőfi a *János vitézzel* nem dicstelenül kezdett, azt Arany *Toldijával* teljes dicsőséggel folytatta.

IV.

Hogy a *Toldi* megalkotásánál Aranynak Petőfi *János vitéze* is szeme előtt lebegett, arra néhány külső bizonyítékunk is van. Így összehasonlította vele terjedelemre s úgy találta, hogy a *Toldi* hosszabb. Egy más alkalommal a *János vitéz* költői értékéről nyilatkozott. De ezeknél sokkal fontosabbak a belső bizonyítékok, melyek a két mű egybevetésénél kitűnnek; ezek tanúsítják, hogy mily mélyen behatolt Arany Petőfi művébe, mennyi ösztönt, irányítást, sőt egyenes hatást vett tőle. A költői anyaggyűjtésnek, alakításnak, feldolgozásnak nincsen olyan része, hol a *János vitéz* közvetett vagy közvetlen hatása fel ne tűnnék. A jellemek megalkotásában, az események kigondolásában, a költői világképben, a szerkesztés módjában, a jellemzésben, előadásban, verselésben és nyelvben mindenütt meglátszik Petőfi szellemének nyoma. De egyszersmind az is kitűnik, hogy Arany éppen nem utánzó szellem, erős tehetsége eredeti irányban érvényesül, Petőfivel inkább a népi világ költői értékesítésében egy, kölcsönzése nem éppen jelentékeny; a *Toldit* főbb mozzanataiban a *János vitéz* nélkül is körülbelül így alkotta volna meg, csak egy-egy mellékeseményben, mozzanatban, vonásban, színben, az előadás és nyelv egyes elemeiben alkotta volna máskép.

V.

Feladatunk vizsgálni, hogy a *János vitéz* jellemalakjai mennyiben hatottak a *Toldi* jellemalakjaira. A *János vitéz* fő jellemalakja Jancsi, ki úgyszólván teljesen magának foglalja le a költői érdeket; a többi személy inkább epizódikus jelentőségű; csak egy-két eseményben szerepelnek, legfeljebb emlékkükel kísértének az egész történeten végig, mint Iluska. A *Toldi* mellékalakjai jelentékenyebbek; a legtöbb, mint az anya, György, Bencze az egész történetben végig szerepelnek, de a többi is, mint Lajos király, a cseh vitéz hírükkel, nevükkel előre föllépnek s a hős sorsára még a távolból is irányító befolyással vannak. De természetesen azért a költői érdek jelentős részét a *Toldiban* is a főhős foglalja le, története egyéni érdekű, s a többi személy

csak annyiban érdekes, a mennyiben Miklós sorsára befoly s bizonyos népies egyoldalúsággal csak annyiban vannak költőileg megalkotva is.

Ha a *János vitéz* személyeinek hatását vizsgáljuk a *Toldi* jellemalakjaira, akkor majdnem kizárólag Jancsi alakjának hatásától beszélhetünk, a többi alak közül csak kevés és legfeljebb általánosságban állítható párhuzamba.

Petőfi Kukoricza Jancsi alakját meglehetősen sokoldalúan, gazdag jellemvonásokkal alkotta meg. Naiv módon eszményíti, minden jótulajdonságot ráruház, néhány vonásában, mint testi erejében, vitézségében meseileg túloz, de szerelmi érzésében, valamint magyaros természetének egypár vonásában valószínűleg alkotta. Jancsi fő tulajdonságai: szerelmi érzése, melyben mindig hű marad önmagához, vándorösztöne, kalandvágya, testi ereje, fiatalsága. Ezek körül csoportosulnak apróbb jellemvonásai: szerelméhez gyöngédsége, hűsége; kalandvágyához mesei jótévő ösztöne, melylyel a jókat segíti, a gonoszokat irtja, testi erejéhez vitézsége, mely mesés arányokba csap, bátorsága, leleményessége; fiatalságához érzelmessége, egészséges kedélye, testi szépsége. Bár inkább természeti jellemalak, kit ösztönei, érzelmi vezetnek, egyes elszigetelt esetekben fejlett lelki tulajdonságai is nyilatkoznak, mint élénk erkölcsi érzéke, jámborsága, magyaros önérzete. Jancsi alakja e jellemvonásaival sok tekintetben hatott Miklós alakjára.

Arany Miklós jellemalakjának fő tulajdonságait egészükben vagy csirájukban Ilosvaiból vette, de azokat részben meg-nemesítette, kifejlesztette, kiegészítette, magasabb lelki összhangba hozta. Miklós alakjának fő tulajdonságai, melyek körül összes jellemvonásai csoportosulnak: testi ereje, vágya a vitézi élet után, szeretete anyja iránt, fiatalsága.

Miklós jellemalakjának fő költői érdeke már Ilosvainál: óriási testi ereje. Félkarjára malomkövet ölt, kezében kitarított nyomórúddal mutatja az utat, elszabadult bikát farkánál fogva vágóhídra hurcol, nagy kondérokkal vizet hord, rudat két-annyira dob, mint más, legyőz egy bajvívó cseh vitézt. De Ilosvainál Toldi testi ereje nem társul megfelelő lelki kiválósággal; az ő hőse alacsony lelki világú vasgyúró, kiben magasabb hivatásának érzete szunnyad, kétszer gyilkol, bujdosása közben alacsony szolgálatokat tesz, ételért mézszárosoknál szolgál s a királyi konyhán szennyes fazekakat mosogat. Nemesebb érzületének elvértve follobbanó szikrái, midőn az özvegyasszony két fiáért önzetlen bosszút áll és midőn a viadal előtt szívből imádkozik.

Arany Ilosvai Toldijának parlagi alakjába megfelelő lelki erőt öntött, szétszórt, töredékes vonásaiból erkölcsi jellemet alkotott. Az ő hőse nemcsak testi erejével, hanem lelki világával is kiválóan költői érdekű.

Testi ereje nem olyan nyers, bárdolatlan, mint Ilosvainál, hanem kiváló lelki tulajdonokkal megnevesített. Ezek közül többen egyezik János vitézzel. Ereje körül csoportosuló lelki tulajdonságai: bátorsága, mely együtt nő a veszélylyel; Jancsi is »helyén állott« bátorság dolgában; lélekjelenléte: a veszélyben, mint Jancsi, meg sem rezzen. Jancsi, midőn megtudja, hogy a vélt csárda helyett zsványtanyára jutott,

... sem szíve nem vert sebesebben,
 ... sem nem lett haloványabb színben;
 A zsványkapitány fenyegetésire
 Meg nem ijedt hangon ... felele. (J. v. VI. 7.)

Hasonló lélekjelenlétet tanúsít Miklós, midőn a nádasban bujdosik s egyszer a nád megzörren mögötte:

Azt gondolta, farkas, meg se moccan karja,
 Mert ellátta, hogy őt csak testvére marja. (T. IV. 8.)

Egyező vonás ügyességük. János a sárkánykigyóval szemben bizonyítja be »találós eszét«, Miklós a farkasokkal s az elszabadult bikával való küzdelemben. Azután erejük fölényes érzete, melylyel előre tudják és mondják küzdelmük eredményét. Jancsi e szókkal vágat a török basának:

Atyafi! te úgyis sok vagy egy legénynek,
 Megállj, én majd kettőt csinállok belőled! (J. v. XII. 13.)

S úgy is cselekszik. Miklós is előre megmondja a cseh bajnoknak viadaluk végét:

... vitéz! addsa kezed:
 Te sem bántál soha, én sem sértettelek,
 Ha haragunnál is, egy órát sincs hátra,
 S a halálos ágyon ki meg nem bocsátna? (T. XI. 15.)

Mindkettejük testi erejéhez költői ellentétet alkot gyöngéd-ségük. Jancsi a véres török csata után nyájasdadoz beszél a megszabadított királyleányhoz s a ló előtt lassacskán ballagva vezeti atyjához. Mikor pedig Iluskáék pitvarajtáját nyitja, a keze reszket s a lélekzete majdnem eláll mellében. Miklós hasonló gyöngédséget tanúsít, midőn a véres farkaskaland után nem mer anyjához benyitni és midőn a király elől anyja elé fut s »kímélve szorítja pánczélos ölébe«. Testi erejüket megnevesítő vonás nagylelkűségük. Jancsi a basa fiának kegyelmez meg, Miklós a könyörgő cseh vitéznek s csak akkor vágja le irgalmatlanul, midőn újból életére tör.

Miklós lelki élete magasabb fokú, mint Jancsié. Míg ezt inkább természeti érzései, ösztönei kormányozzák, Miklóst fejlettebb lélekből fakadt vágyak, törekvések. Történetének egyik fő rugója: a vitézi élet utáni vágyakozása, nemcsak a magyar nép fiának ösztönszerű vágya, mint Jancsinál, ki mint bujdosó áll katonának, hanem tudatos, lelki okokkal támogatott törekvés, melyet hathatósan táplál őseinek, apjának vitézi

híre, bátyjának helyzete, előkelő származásának tudata, testi kiválóságának érzése, melyek a jogosult fokig büszkévé is teszik :

Nagy erőt érezek mind a két karomban,
Nem vesztegetem azt szerűn és malomban ;
Édes apámnak is hallám vitézségét,
Hát csak én gyaláznám meg a nemzetségét ? (T. VI. 15.)

Ebben lényegesen különbözik Jancsitol ; ő a paraszti helyzetből kiemelkedik, míg ez parasztnak vallja magát.

Kukoricza Jancsi becsületes nevem ;
Egy kicsit parasztos, de én nem szégyenlem. (J. v. XIII. 13.)

De azért ezzel megfér az a tudat, hogy mint magyar, minden más nemzetbelinél külömb :

... magyar vagyok, s a magyar lóra termett,
Magyarnak teremt az isten lovat, nyeret. (J. v. VII. 8.)

Miklós magyar büszkesége egyéni önérzetéből fakad. A cseh vitézzel megfogadtatja,

... habár mély tenger nyelné el hazádat,
A mi országunkra még sem teszed lábad. (T. XI. 18.)

Anyja iránti szeretete szívének egyik legfőbb érzése, mely egész történetén végighúzódik. Mint Jancsi kalandjaiba Iluska iránti szerelme, úgy játszik Miklós történetébe anyja iránti szeretete. Ilosvai több adatot tartott fönn, melyek az anya szeretetét bizonyítják Miklós fia iránt ; mikor bujdosik, sajnálja s titkon éléssel táplálja ; egy más alkalommal kenyerébe száz aranyat süt, hogy ha szüksége lesz rá, legyen pénze. Arany viszont a fiú szeretetét képezte ki s meséjének egyik fő rugójává tette.

E rokonszenves érzése körül csoportosulnak : bátyja iránti szeretete, melylyel érdemetlenül is ölelni akarja ; kudarcza után vagyonával kárpótolja s bűnét a király előtt tapintattal elhallgatja :

Magam sem tudom hogy', esém gyilkosságba,
S elzaklatott bátyám a széles világba ... (T. XII. 5.)

E tapintatban különben találkozik Jancsival, ki viszont a francia király előtt leplezi el nyája elszéledésének valódi okát, hogy Iluska emlékét kímélje :

Egyszer én valahogy nyájam elszalasztám,
Annak következtén elcsapott a gazdám. (J. v. XIV. 20.)

De szeretetét elárasztja egész környezetére, cselédeire, — legtöbb jut belőle hű szolgájának Benczének — kedvelt ökreire, foglalkozására. Anyja iránti szeretete táplálja nótiszteletét is, melylyel a gyászos özvegy ügyét a magáévá teszi :

Özvegy édes anyám van nekem is otthon,
Tudom én sajnálni a jó özvegy asszonyt. (T. VII. 10.)

De Arany e jellemző középkori vonást különösebben nem domborította ki.

Vallásos érzésének csirája már Ilosvaiban megvan, de a költő e másik jellemző középkori vonást, a magyar természetnek megfelelően, szintén nem fejleszti túlzó rajongássá, hanem egyszerű népies jámborságnak alkotja meg, mely az Istenben való fiúi bizodalomban, akaratán való alázatos megnyugvásban, hálában, jámbor beszédben nyilatkozik. Aranynak Miklós e jellemvonásának megalkotásánál Jancsi jámborsága volt a mintája. Jancsi jámborságának néhány példája :

Ez a világ aligha csárdában nem ég ;
Bizonyára úgy lesz — hál' a jó istennek ! (J. v. VI. 2.)

Gazduramnak úgysis rossz a csillagzatja,
Hát még . . . de legyen meg isten akaratja. (J. v. III. 3.)

Mikor pedig a hajótörésből megmenekült :

Először is hálát adott az istennek,
Hogy életét ekkép szabadította meg . . . (J. v. XVII. 8.)

Miklós jámborságának példái :

De hiszem az Istent, az árvát nem hagyja,
Mert azért az árvák gondviselő atyja . . . (T. IV. 15.)

Nem azért megyek el, hogy vissza ne jöjjenek ;
Hiszem a teremtőt, még addig nem öl meg. (T. VI. 14.)

Midőn pedig elérte célját, bajnok lett, alázatosan elismeri :

. . . nem köszönöm azt magam erejének ;
Köszönöm az Isten gazdag kegyelmének. (T. XII. 18.)

Jámborságához csatlakozik lelkiismereti érzékenysége, mely cselekvésének egyik jelentős rugója. A lelki megtisztulás vágya az egyik fő ok, mely otthonából kiragadja s hathatósan támogatja feltörekvését. E lelki tulajdonságát (bár Jancsinak is van egyszer dolga lelkiismeretével hasonló körülmények között) alkotó költőjétől örökölte. Lehetetlen föl nem ismerni benne Aranyt, kit ártatlan ifjúkori ballépésekor Szigetről főképp az öntudat kígyói indítottak haza, s a ki egész életében érzékeny lelkiismeretének felindulásai között hányódott.

Fontos tulajdonság Miklós fiatalsága, mely nemcsak előbbi jellemvonásait : a katonai élet vágyát, anyja iránti szeretetét magyarázza meg, hanem számos egyéb tulajdonságát is. Arany hősenek fiatal voltát szépen kidomborítja, s ebben Petőfi János vitéze fontos előképül szolgált.

Fiatalos vonás kedélyének tág fogékonysága : az indulat legmagasabb, ölni készítő rohamától a könnyezésig. Indulatossága Arany szerencsés leleménye, mely egyfelől jól társul testi erejéhez, másfelől a legelfogadhatóbban magyarázza gyilkosságát. Egy kedélyi vonásra kétségtelen a János vitéz hatása : Jancsi is,

Miklós is tudnak sírni. A magyar természettel e tulajdonság nem igen egyezik, de Miklósnál részint a középkor, melyben az emberek még közelebb álltak a természethez, részint fiatalsága kielégítően megokolják, de nagyon valószínű, hogy Petőfi lírai hajlamú hőse nélkül nem lett volna olyan érzékeny.

Tehát Jancsi is, Miklós is sírnak; sírnak örömben, bánatukban; hol könnyeznek, hol zokognak. Örömben egyszer sírnak. János, a mint a griffmadár hátáról meglátja faluja tornyát:

Szent isten! hogy örült ennek János vitéz,
Az öröm szemébe könnycseppeket idéz... (J. v. XVII. 13.)

Miklós pedig, midőn küzdelme végén a királytól kegyelmet s kitüntetést nyert s tetejében anyjával találkozik. Vele együtt sír:

Szemökből a zápor bőségesen hullott. (T. XII. 17.)

De természetesen többször sírnak bánatukban. Jancsi, midőn Iluskától búcsúzott:

Ráborult, öelte, de képpel elfordult,
Ne lássa a leány, hogy könnye kicsordult. (J. v. IV. 7.)

Miklós Benczével való búcsúbeszélgetése közben, midőn ez anyjára emlékezteti,

Addig-addig bámult a susogó nádra,
Nagy meleg könnycsep ült szeme pillájára. (T. IV. 20.)

Zápor módra sír Jancsi nevelőanyja temetésekor:

Kemény az én szívem, teljes életemben
Nem sokszor esett meg, hogy könnyet ejtettem,
De nevelőanyám sírjának halmára
Hullottak könnyeim zápornak módjára. (J. v. XIV. 15.)

Hasonlóképen zokog Iluska halálhírének hallatára:

János reáborult az asztal sarkára,
S megeredt könnyének bőséges forrása... (J. v. XVIII. 1.)

Miklós kétszer zokog bánatában. Először Györggyel való összetűzése után az udvar távolabb eső zugában

... zokogott magában... (T. II. 14.)

Másodszor anyjával való búcsútalálkozása alkalmával:

Tartani akarta magát, de hiába!
— — — — —
Megáradva hulla könnye két szemének
Az ábrázatjára kedves szülőjének. (T. VI. 12.)

Hogy Miklós e kedélyi vonásánál a János vitéz például szolgált, arra külső bizonyítékok is vannak: rím (csordult — fordult), szó (bőséges) és szóképek (zápor — forrás, patak) egyezése.

Jancsi és Miklós kedélyének fiatalos tulajdonsága: nagy fogékonysága mellett természetes egészsége; alapszínét nagy csapások, külső és belső szenvedések sem tudják állandóan elhomályosítani. Kedélyük hamar visszanyeri természetes egyensúlyát, nem merülnek végletesen a fájdalomba, hanem akarnak és tudnak kiemelkedni belőle, nemcsak búsulni, hanem alkalomadtán örülni, sőt mulatni is tudnak.

Mily magyaros vonás János vitézben, hogy alkotó költőjétől örökölt érzékenysége mellett sem bánkódik örökké, hanem feladni akar:

Mikor unod már meg örökös munkádat,
Te a kínozásban telhetetlen bánat!
Ha nem tudsz megölni, ne gyötörj hiába,
Eredj máshova, tán akadsz jobb tanyára... (J. v. XIX. 3.)

S csakugyan bánattal, könnyel számot vet s a fazekassal már kedélyesen beszél:

Be rossz kedvben vagyunk! (J. v. XIX. 9.)

Mikor a kőszikla ebédet az óriás király torkára forrasztja, kaczag s diadalára kevélyen gondolva távozik.

Miklós is fájdalma, lelkiismeretfurdalása, bujdosása közben gyermekes tréfát csinál, midőn a megölt farkasokat bátyja nyoszolyájára fekteti:

...tente, tente szépen,
A testvér bátyátok fekszik itten épen. (T. VI. 7.)

Kedélyének e fiatalos, egészséges vonását a csárdai mulatozás jelene eleveníti meg szépen. Jókedve alig ismer határt, minden szava csupa tréfa, annyit eszik, hóggy három sem tudna vele versenyezni; a nagy kannának, mint a birkózáznak, neki-gyürekszik; tánczol, hogy majd leszakad a ház, széles jókedvében nagyokat kurjant.

Fiatalságukat színező vonás cselekvésüknek érzésükből, felindulásukból folyó mohó volta, az értelemtől alig korlátozott megnyilatkozása. János vitéz, a mint látta a virágot Iluskává válni:

Eszeveszettséggel rohant a habokba. (J. v. XXVII. 7.)

Miklós, midőn álmából felszerkenve a lóhátasban Benczét pillantja meg:

Bezzeg mondhatná is már a tisztet szolga,
Hogy nem a vén Bencze, hanem ez s ez volna,
Mikor Toldi Miklós letépte lováról,
S minden port lecsókölt ránczos orcájáról. (T. XI. 3.)

Majd pedig mikor a végjelenetben anyját meglátja:

Elfelejtett mindent és futott elébe. (T. XII. 16.)

Fiatalságukat díszítő vonás még testi szépségük. Jancsi szépségét katonapajtásai nem győzik csodálni, s a leányok is

gyakran megsiratják. Miklósra nemcsak az anyai büszkeség mondja :

Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom,
Csakhogy szép orczádat még egyszer láthatom!
Be szép vagy! (T. XII. 17.)

hanem a királynak is tetszik szép fiatal képe. (T. XII. 6.) Természetes, hogy mindkettő úgy illik katonának, mintha az Isten is annak teremtette volna őket.

Mindkét hőst jellemzi bizonyos fokú akarati gyöngeség. János vitézben sok a szenvedő vonás; Miklós akarati gyöngeségét alkotó költőjétől örökölte. Mennyi hatásnak kellett összeműködni, hogy Budára induljon! A vitézi élet természetes vágyán kívül, melyet származása és testi erejének tudata tápláltak, mint gyilkosnak ösztönszerű menekülése, a lelki megtisztulás vágya, az özvegyasszony két fiáért való bosszú. Valósággal maga Arany János, kit saját vallomása szerint kétségtelen tehetősége mindig előre tolt, erélyének hiánya pedig hátravetett...

Végül mindkettőjüket bizonyos pallérozatlanság jellemzi. Csakhogy Jancsi pallérozatlansága a népmesék humorához tartozik; úgy beszél a francia király előtt, mint egy jónevelésű parasztlány a falusi bíró előtt:

Köszönöm szépen a kelmed jó' karatját... (J. v. XIII. 19.)

Petőfi szemmel látható kedvteléssel dolgozta ki Jancsi népies illemtudásról tanuskodó beszédét, úgy hogy valószínűleg ő hatott Aranyra, midőn ez Miklóst pallérozatlannak rajzolta. Miklós nem beszédében vét a magasabb illem szabályai ellen, hanem azzal, hogy igenlés helyett a fejével bólint, a király jóságát nem tudja megköszönni s anyja láttára a királyt szó nélkül ott hagyja.

VI.

A főhősön kívül a *János vitéz* és a *Toldi* mellékszemélyei közül csak kevesen állíthatók némileg párhuzamba. Így Jancsi nevelőanyja és Toldiné, a mennyiben gyöngéd szeretettel gyámolítják és védik Jancsit és Miklóst; Jancsi nevelőapja és György anyyiban, hogy üldözik Jancsit és Miklóst s munkára fogják, amaz természetes ellenszemből, ez irigységből, kapzsiságból; a francia király és Lajos király, mert mindketten melegen érdeklődnek a két hős sorsa iránt s megjutalmazzák őket érde-meikért. Különb en ezen általános vonásokon kívül főképp abban a népies egyoldalúságban egyeznek, melylyel költőik megalkották őket. A *János vitéz* és a *Toldi* mellékszemélyei a hős sorsára gyakorolt jó vagy rossz befolyásuk szerint jó és rossz csoportba oszthatók. Amabban jók: Iluska, Jancsi nevelőanyja, a francia király, a huszárok, az óriások, a tündérek; rosszak a mostoha, Jancsi nevelőapja, az óriások csösze és királya, a török basa, a

rablók, a törökök, a boszorkányok. Épp így válnak ketté a Toldi mellékszemélyei : jók : Toldiné, Bencze, az özvegy, Lajos király ; rosszak : György, a cseh vitéz. Azonfelül egyeznek abban, hogy mindegyikben számos a népies vonás.

Valamennyien jellemző népiességgel beszélnek. Feltűnőbb példái : Jancsi beszéde a francia király előtt, mely jóízű mesei humorral úgy hangzik, mintha a falusi bíró előtt beszélne ; György beszéde anyjánál s a királynál, telve a népi beszéd fordulataival :

Hová, háová nem lett ? elosont a háztól,
El sem búcsúzott, csak a kapufélfától,
Híre, hamva eltűnt, elveszett az útja ;
El-e, hal-e már most ? a jó Isten tudja. (T. VIII. 9.)

Miben is nyilvánul e beszédek népiessége ?

Népies vonás a mohó belevágás. Így Jancsinál, mikor a mostoha szitkait hallja :

Hanem most már elég, hallja-e kend, anyjuk ? (J. v. II. 5.)

Hasonlóképen Miklónál, midőn György szidja :

Átok és hazudság minden ige szádban ... (T. II. 10.)

Azután a tétovázó kezdet ; Jancsi elbeszélésében :

Hogy is kezdjem csak hát ... (J. v. XIV. 1.)

Az átmenetek kötőszóhalmozásai :

Hát mikor még aztán sihederré lettem ... (J. v. XIV. 12.)

Hát hiszen vártunk is egyre keservesen ... (J. v. XIV. 18.)

Azután hát aztán, hogy meghalálozott ... (J. v. XIV. 19.)

Népiesek a címzések, a megszólítások. Legszokottabb a kegyelmed, a János vitézben pedig a kend.

Ha kegyelmetekkel egy sorban lehetnék ... (J. v. VII. 5.)

Köszönöm szépen a kelmed jó'karatját ... (J. v. XIII. 19.)

Hisz kend se volt jobb a deákné vásznánál. (J. v. II. 8.)

Édes anyám asszony, ne féljen kegyelmed. (T. VI. 9.)

Toldi pedig mondta : Ne sírjon kegyelmed. (T. VII. 10.)

Hanem annyit mondok, ne búsuljon kelmed. (T. VI. 14.)

De bőven előfordulnak egyéb, kedveskedő megszólítások is :

Tudod, Jancsi szívem, örömetst kimennék ... (J. v. I. 9.)

Jancsi lelkem, mi lelt ? mért vagy oly halovány ? (J. v. IV. 4.)

Hogy halt meg galambom, mi baj lett halála ? (J. v. XVIII. 3.)

Felkeresni téged, Miklós, édes lelkem ... (T. X. 7.)

Hogy vagy édes szolgám ? nem haltál meg éhen ? (T. IV. 9.)

Látod, jó kis gazdám, György úr nemsokára ... (T. IV. 18.)

Valamint a nép udvariassági kifejezései :

Jaj, eszem a szívét, a naptól oly veres ! (J. v. XVII. 20.)

Ha szépen megkérem kendet, öreg bátya ...

Jaj ! eszem a lelked, beh jó, hogy mgelellek. (T. IV. 9.)

Hanem kérem szépen (s látja, nem hiában) ... (T. VII. 10.)

A népi beszédet jellemzi bizonyos élénkség, mely első sorban a népies indulatszók gyakori alkalmazásában áll:

Felelt a jó király: Ejnye bizony nagy kár... (T. VIII. 5.)
Lám ni! azt a háztól világra zavarta... (T. VIII. 10.)

Gyakori népies alakzat a kérdés:

Mi tagadás benne? igen nagy híja van... (J. v. III. 5.)
Ezért tartottalak? Ezért etettelek? (J. v. III. 8.)
De mi haszna? hogyha erőd vele szállott. (J. v. XII. 4.)

Hova, hova nem lett? elosont a háztól... (T. VIII. 9.)
Él-e, hal-e már most? a jó Isten tudja... (T. VIII. 9.)
De mi haszna, lebzsel és a bajt kerüli. (T. VIII. 4.)

A káromkodás:

Te derék legény vagy, azt a bátor szented! (J. v. VI. 11.)
Megállj a hitedet! kiáltott feléje... (J. v. XII. 18.)
Harapod bizony te, a kínos napodat! (J. v. XX. 14.)
A keserves voltát, rugaszkodj utána! (J. v. XXI. 18.)

Hé! korcsmáros! hol vagy? a teremburádat! (T. X. 16.)
Az öreg csodálta: »Ejnye, hogy a kőben... (T. X. 10.)
Utána, utána! Ilyen szedtevette!... (T. VI. 19.)
Menjen onnan, mondák, »anyja keservébe«. (T. IX. 12.)

A népi beszéd állandó szólásaiban nyilatkozik a nép jámborsága:

Meg is tette volna, hiszem az egy istent... (J. v. XIV. 18.)
Istenem, teremtem! mit beszélek én itt? (J. v. VI. 20.)
Ebédelt a király s tudj' isten hány fia... (J. v. XX. 8.)
Téged az isten is zsványnak teremtett. (J. v. VI. 11.)

De hiszem az Istent, az árvát nem hagyja... (T. IV. 15.)
Pedig Isten mentsen, hogy így elfoglaljam. (T. VIII. 11.)
Azontúl az Isten áldjon minden embert. (T. II. ...)
Isten sem teremtett téged egyébnek... (T. XII. 17.)

Népies sajtóság a kedves elhunytakról gyöngéden emlékezni:

Hogyne? az Istenben boldogult jó lélek
Kedvezett, a miben lehetett, szegénynek. (J. v. XIV. 16.)

Miklós a tizedik esztendőben járván,
Kimúlt szegény apánk s ő elmaradt árván... (T. VIII. 4.)

Viszont átokkal a gonoszokról:

Sokszor megbántotta gonosz mostohája,
Isten neki soha azt meg ne bocsássa! (J. v. XIV. 13.)

Nem remélem, hogy itt maradásom legyen
György miá, kit Isten akárhová tegyen... (T. VI. 14.)

Duna szigetében gyilkoló meg egy cseh,
Isten a pokoltól soha meg ne mentse. (T. VII. 7.)

A népies beszédmód néhány fordulata :

Egyet mondok, öcsém, kettő lesz belőle. (J. v. VI. 10.)
Tudja, én vagyok az a kis szomszédleány (J. v. XVII. 22.)

De ha nappal jönnék, tudja, megölnének. (T. VI. 9.)

Végül természetesen minden beszéd tele van a népnyelv képeivel, kifejezéseivel, állandó szólásaival; ezekről majd az előadás általános tárgyalásánál lesz szó.

VII.

A *János vitéz* eseményvilága más természetű, mint a *Toldié*. Első sorban a *János vitéz* eseményei csak részben valószerűek, részben pedig mesések, míg a *Toldi* eseményei mind valószerűek. Azonfelül a *János vitéz* valószerű részletei genre-szerűek, a *Toldiéi* pedig ezen kívül részben korszerűek is. Továbbá míg a *János vitéz* eseményei szabadon vannak válogatva a népiélet, a népképzelet, a népmese gazdag világából, addig a *Toldi* eseményei egészükben vagy csirájukban adva voltak; Aranynak válogatni, nemesíteni, kiegészíteni, kompozícióba illeszteni kellett. A *János vitéz* szerkezete laza; az események szinte korlátlan szaporítását engedi, a *Toldié* szigorúan zárt, eseményei szervesen összpontosítva vannak, sem kihagyást, sem toldást nem engednek. A két történet jellege is más: Petőfié szerelmi történet vegyítve érdekes, képzeletgyönyörködtető kalandokkal, Arany művében családi érzést tartalmazó részletek egyesülnek a feltörekvő hős drámai érdekű történetével. Mindezen okok következtében a *János vitéz* meséje a *Toldi* cselekvényére inkább általánosságban, mint a részletekben hatott. A *Toldi* cselekvényének nincsen olyan jelentős tagja, mely a maga egészében a *János vitéz* hatása alatt készült volna. De részint általános tulajdonságokban, egyes motívumokban, az események mellék-részleteiben, vonásaiban, színeiben számos nyomára akadunk. De Arany készen nem vesz át semmit; mindent változtat, módosít, céljához képest alakít, szervesen művébe forraszt.

A *János vitéz* hatása nyilvánul a *Toldi*ban első sorban, hogy mindkettőben egy érzelmes (szív) történet vegyül egy külsőbb érdekű történettel. A *János vitéz*ben Jancsi és Iluska szerelme kíséri végig az eseményeket. Egyes mozzanatai: Jancsi és Iluska édeskedése a pataknál, búcsújok; Jancsi gondolati terve a zsványtanyán; visszaemlékezése szerelmükre, búcsújokra, néma fogadástételükre; reménnyel teljes hazatérése, Iluska halálhíre, kesergése Iluska sírján; bánkódása, a rózsa hatása, Iluska feltámadása az élet vizében, szerelmi boldogságuk. Ezen érzelmes szerelmi történettel hol szorosabb, hol lazább kapcsolatú, vagy tőle éppen független a másik, inkább külső érdekű történet, melynek részei: Jancsi elveszti nyáját, emiatt elbujdosik,

kalandja a zsványtanyán, katonáskodása, mesés útja Franciaországba, kalandja a francia királyleánynyal, hajótörése; griffmadáron lovagol; kalandja az óriásoknál, a sötétség országában, útja az operenciás tengeren, Tündérországba jutása, királysága.

Miként Jancsi szerelme Iluska iránt, úgy játszik a *Toldi* eseményeibe Miklós szeretete édesanyja iránt. Úgy tetszik, mintha a költő mentegetné is hőst, hogy nem a szerelem, hanem a fiú szeretet szívének vezérlő érzése. Midőn Miklós történetét anyjával való találkozással, egy szép családi jelenettel befejezi, megjegyzi:

Igy szerette anyját a daliás gyermek,
Szívét nem bántá még nyila szerelemnek... (T. XII. 19.)

Valóban anyja iránti szeretete cselekvéseinek is egyik fő rugója. Gyilkossága után anyjára való tekintettel nem bujdosik el. Bencze marasztaló okai közül anyja fájdalommal hatja meg legjobban s válaszából kitűnik, hogy feltörekvésében anyja iránti szeretete is jelentős szerepet játszik:

Mondd meg ezt, jó Bencze, az édes anyámnak:

Rólam is hall még hírt, hogy, mikor meghallja,
Még a csecsszó is álmélkodik rajta:
Akkor anyám lelke repes a beszéden,
Csak meg ne szakadjon szíve örömben. (T. IV. 22.)

De még sem tud addig elszakadni, míg élte veszélyeztetésével is el nem búcsúzik. Hogy vándorlása közben is anyjával foglalkozik, bizonyítja, hogy a temetőben a gyászos özvegyet első pillanatra anyjának nézi. Pesti magányában, elhagyatottságában anyja képe lebeg lelki szeme előtt. Midőn pedig Benczével szerencsésen találkozik, minden tizedik szavában anyját tudakolja. Végül, midőn célját eléri, bajnok lesz, kitüntetés nyer, öröme csak úgy teljes, hogy anyjával is találkozik s jövője képét sem tudja megalkotni nélküle:

Már most Toldi Györggyel lakhelyet cserélünk:
Ő Nagyfaluba megy, mi pedig itt élünk. (T. XII. 18.)

A két érzelmes történetnek hasonló eszmei tartalmú részeit is vannak; így a búcsú: Jancsi búcsúja Iluskától, Miklósé anyjától; kesergés az elhagyatottságban: Jancsi Iluska sírján, Miklós pesti elhagyatottságában kesereg; emlékezés az elmúltakra: Jancsi Iluskáról tudakozódik, Miklós anyjáról; a viszontlátás: mindketten kitörő örömmel sietnek szerettüket karjukba zárn.

Ezen érzelmes családi történettel vegyül Miklós kiemelkedésének drámai érdekű története. Arany szerkesztő művészetéből következik, hogy e két történet bensőleg egyesül. Miklós kiemelkedésének történetébe anyja iránti szeretete mélyen bele-

játszik ; törekvésének előbb ez a legerősebb visszatartó rugója, később pedig egyik legfontosabb sarkalója.

A két történet abban is egyezik, hogy mindkettőben az események folyása kétszer meg van szakítva belső, lelki események rajzával. Jancsinak is, Miklósnak is van lelki tusája, küzdelme kísértéssel, melyből győztesen emelkednek ki. Jancsi a zsványok kincsénél jön kísértésbe, már el is képzeli azzal jövőjét, midőn lelkiismerete megszólal ; Miklós pedig a farkasokkal való viadal után gondolkozik az ő farkasáról, gonosz bátyjáról. Ösztönszerűleg felmerül lelkében György meggyilkolásának gondolata, de rossz gondolatán diadalmaskodik. Jancsi még egyszer engedi hosszabban szabadjára képzeletét, midőn a francia király ajándékával hazahajózik s kirajzolja magában Iluskával való boldogságát. Míg Jancsi gondolatja, költőjére jellemzően, a jövőben kalandozik, Miklósé a jelenen és a multon. Pesti magányában anyjára, búcsújára, az özvegyasszonynak tett fogadására gondol.

A két mű eseményei még egy tulajdonságban, az időpont, a napszak, az időjárás gyakori emlegetésében egyeznek, melyek népies módon az égi testek, a nap, hold és csillagok állásának, hatásának megjelölésével történnek. A *János vitéz* szorosabban összefüggő eseménycsoportjai e szerint vannak tagolva. Ily szorosabban összetartozó események : Jancsi és Iluska enyelgése, a mostoha szidalma, a nyáj elszéledése, Jancsi elcsapatása, búcsúja, pusztai vándorútja, rablókhoz jutása. Ezeket mind a napszak megjelölése tagolja szét :

Tüzesen süt le a nyári nap sugára
Az ég tetejéről . . .	(J. v. I. 1.)
Az idő aközben haladott sietve,
A patak habjain piroslott az este.
Dúlt-fült Iluskának gonosz mostohája.	(J. v. II. 1.)
A nap már akkor a földet érintette,
Mikor Jancsi a nyájt félig összeszedte.	(J. v. III. 1.)
Mikorra a patak vize tükörré lett,
Melybe ezer csillag ragyogása nézett,
Jancsi Juliskáék kertje alatt vala . . .	(J. v. IV. 1.)
Mikor a nap fölkel s a holdat elküldte,
A pusztá, mint tenger feküdt körülötte.	(J. v. V. 1.)
Mikor a nap elért az ég tetejére,
Eszébe jutott, hogy falatozni kéne.	(J. v. V. 5.)
Mikor a nap leszállt pihenni ágyába,
Kukoricza Jancsit még vitte két lába.	(J. v. V. 14.)
Az idő járása éjfél lehetett már,
Mikor szemébe tűnt egy pislogó sugár.	(J. v. VI. 1.)
A föltámadó nap legelső sugára
Lesütött a háznak füstölgő romjára . . .	(J. v. VI. 25.)

A *Toldi*ban a farkaskaland éjszakájától a viadal napjáig lefolyó események leírásánál gyakori az idő megjelölése :

Elfeküdt már a nap túl a nádas réten,
Nagy vörös palástját künn hagyá az égen,
De az éj erőt vett, csakhamar beronta. (T. V. 1.)

Távolabb feküdt az anyjok, meg a párja
Tisztán süttött rájok a hold karikája. (T. V. 11.)

Szépen süt le a hold Nagyfalu tornyára (T. VI. 1.)

És midőn a hajnal a homályt elverte,
Magát egy sivatag pusztaságban lelte. (T. VII. 3.)

— — — — Negyedik nap délben
Nagy hegyek lebegtek délibáb vizében. (T. VII. 4.)

Pest alatt ért össze utasunk az esttel (T. VII. 5.)

Pest város utczáin fényes holdvilág van (T. IX. 1.)

Fölvevé a hajnal piros köpenyegét. (T. XI. 1.)

Akkor bútt fel a nap az ég karimáján
Meg is akadt szeme a fiú ruháján. (T. XI. 5.)

Ez egyező tulajdonságokon kívül általánosságban még néhány vonás, motívum emlékeztet egymásra. Mindkettőben előfordul a családi veszekedés, elkövetett hibáért, bűnért a világba üzés ; a pusztai bujdosás motívuma ; az a vonás, hogy Jancsit nevelőanyja mentegei, míg nevelőapja dologra fogja s nem kíméli, emlékeztet Miklós helyzetére, kit anyja kényeztet, György pedig paraszti dologra kényszerít és szid. Mindkettőben alkalmazva van a jámbor hit, hogy a szerencsétlennek, az üldözötteknek az Isten is pártját fogja.

A *János vitéz* részletes hatását a *Toldi* eseményeire a következőkben gyűjtöttük össze :

Az I. énekben (Miklós találkozása Laczfi seregével) azonos az időjárás képe, mely az eseményt bevezeti, a *János vitéz* bevezető soraival :

Tüzesen süt le a nyári nap sugára
Az ég tetejéről... (J. v. I. 1.)

Ég a napmelegtől a kopár szik sarja. (T. I. 1.)

Hasonló a hős beállítása : Jancsi subáján heverészve, Miklós talpon állva, tehát mindketten egyedül, bámulnak, de nem a közvetlenül szemük előtt lévő dologra : patakra, forgószélre, hanem legfőbb érzésük, vágyuk tárgyára ; amaz Iluskára, emez Laczfi seregére. A magyar katona több jellemző, színező vonása szintén Petőfire emlékeztet. A *János vitéz*ben »gyönyörű huszárok«, a *Toldi*ban »szép magyar leventék, aranyos vitézek«.

Abban a lovak »kényesek«, ebben maga a had »kevély«. Amott a nap fénye csillámlik fegyvereiken, itt pedig büszke fegyvereik csillognak. Petőfinél :

Alattok a lovak tomboltak . . . (J. v. VII. 2.)

Aranynál :

Tombolván alattuk czifra nyergű ménék . . . (T. I. 8.)

A katonák látása Jancsiban is, Miklósban is erős physiologiai hatást kelt. Jancsi szíve alig fér meg a baloldalában ; Miklós meg úgy néz, mintha szíve-lelke a szemében volna ; később pedig »szíve búbanatban összefacsarodik«. Érzésüknek magán szavakban is kifejezést adnak. Miklós sóhajának pár sora Jancsi szavaira emlékeztet :

Nekik jó éjszakát mondani örökre (T. I. 6.)

A János vitézben :

Jó éjszakát ! . . .

Küldök én örökös éjszakát reátok. (J. v. VI. 17.)

Továbbá :

Hej ha én is, én is köztetek mehetnék ! (T. I. 6.)

A János vitézben :

Ha kegyelmetekkel egy sorban lehetnék . . . (J. v. VII. 5.)

Petőfi hatása nyilvánul a vezér fölényes, hetyke beszédében is :

Vigyázz földi ! bizony rálépsz a fejedre . . .
Mi ördögért vagy úgy a bűnnek eredve ? (J. v. VII. 4.)

Hé paraszt ! melyik út megyen itt Budára ? (T. I. 9.)

Mindkettőt bámulják végül a katonák : Miklóst erejéért, Jancsit azonfelül szépségéért is.

A IV. énekben (Miklós találkozása Benczével) Miklós nádasi bujdosásának több mozzanata rokon Jancsi pusztai útjáéval. Így a szabad ég alatti alvás. Jancsi vakandoktúrára bocsátja le fejét ; Miklósnak meg :

Nádtors lőn az ágya, zsombok a párnája. (T. IV. 3.)

A személyesített álom munkáját Petőfi csak röviden jelzi :

Az álom szemének pilláját ellepte . . . (J. v. V. 8.)

Arany ellenben allegorikus rajzzá szélesíti :

Majd az édes álom pillangó képében
Elvetődött arra tarka köntösében,
De nem mert szemére szállni még sokáig,
Szinte a pirosuló hajnal hasadtáig.

Hanem a midőn már szépen megpitymallott,
 És elült a szúnyog és a zaj sem hallott,
 Akkor lelopózkodt a fiú fejére,
 Két szárnyát teríté annak két szemére ;
 Aztán álommézet csókolt ajakára,
 A kit mákvirágból gyűjte éjszakára . . . (T. IV. 4., 5.)

Hasonló az idilli ebéd. Jancsi :

Letelepült, elővette tarisznyáját,
 Megette maradék kevés szalonnáját. (J. v. V. 6.)

Miklós gazdagabb ebédet eszik : sült húst, fehér czipót ;
 Bencze a tarsolylyal meg is terít számára ; de a milyen »jó ízűen«
 esett Jancsinak a kis ebéd, ép oly »jóízűen« nyelte Miklós a
 czipóval a húst. Nem volt egyedül, mert :

Mily örömmel nézte Bencze, a hű szolgál !
 Jobban esett, mintha maga falta volna . . . (T. IV. 11.)

Jancsinak más társasága volt :

Nézte őt a kék ég, a fényes nap . . . alább
 Ragyogó szemével a tündér délibáb. (J. v. V. 6.)

Miklós és Bencze beszélgetésének egy sora Jancsi és Iluska
 búcsúbeszélgetésének egy mondatára emlékeztet :

Hagyd el, kérlek, hagyd el e fájós beszédet. (T. IV. 14.)
 Hagyd el az istenért az ilyen beszédet ! (J. v. IV. 5.)

Ugyancsak Jancsi és Iluska búcsújára emlékeztet Miklós
 és Bencze búcsújának néhány mozzanata. Jancsi, mikor Iluskától
 búcsúzott :

Ráborult, ölelte, de képpel elfordult :
 Ne lássa a leány, hogy könnye kicsordult. (J. v. IV. 7.)

Miklós pedig, midőn Bencze marasztaló okai között utoljára
 édesanyját hozta fel, sokáig nem felelt :

Csak nézett sóhajtvá a susogó nádra,
 S addig-addig bámult a susogó nádra,
 Nagy meleg könnycsepp ült szeme pillájára.
 S mintha törlené csak arca verítékét,
 Tenyeréhez törle hivatlan vendégét ;
 Végig a kis ujján a könny földre csordult :
 Ő pedig Benczéhez ily szavakkal fordult . . . (T. IV. 21.)

Nemcsak a rím azonossága (csordult-fordult) mutatja, hogy
 Arany szemei előtt e jelenet kirajzolásánál a *János vitéz* lebe-
 gett, hanem egyes vonások, mozzanatok egyezése is ; így a könny
 kicsordulása, annak restellése, az elfordulás ténye.

A VI. ének (Miklós búcsúja anyjától) bevezető természeti
 képe Petőfiből való. A *János vitéz*ben :

. . . A virradatnak legelső sugára
 Rásütött egyenest faluja tornyára. (J. v. XVII. 12.)

A *Toldiban* pedig :

Szépen süt le a hold Nagyfalu tornyára. (T. VI. 1.)

Egyező mozzanat a tétovázó ajtónyitás. Jancsi, midőn kalandozása után Iluska házához ér, gyöngédségből, aggodalom-ból alig mer benyitni :

A pitvarajtónál be reszketett keze,
S mellében csakhogy el nem állt lélekzete . . .

(J. v. XVII. 18.)

Miklós, midőn a nádasban való bujdosása után búcsúzni hazalopódzik, részben gyöngédségből, részben óvatosságból szintén nem mer benyitni :

. . . Mintha lopni jönne, lábujjhegyen,
Édes anyja záros ajtajához megyen.

Zörgetne is, nem is ; bátorsága nincsen,
Csakúgy tétovázik keze a kilincsen.

(T. VI. 2.)

Jancsinak is, Miklósnak is van dolga alvó emberekkel, majdnem kísértésbe jönnek, de rövid lelki tusa után lelkiismeretük szavára hallgatva cselekszenek. Jancsi, midőn a zsványok lerészegedve jobbra-balra dőltek, meg akarja kincsiüket dézsmálni s már gondolatában ki is színezi Iluskával való jövő boldogságát. De lelkiismerete megszólal :

Istenem, teremtőm ! mit beszélek én itt ?
Zsványoknak vigyem el átkozott pénzt ?

Hozzájok sem nyúlok . . . azt én nem tehetem,
Nincs elromolva a lelkiismeretem . . . (J. v. VI. 20., 21.)

Miklós is győz rossz gondolatán, midőn alvó bátyja ágya fölött áll :

— — — No megölhetnélek,
Megérdemlenéd, ha rávinne a lélek. (T. VI. 6.)

A VII. énekben (Toldi pusztai útja ; találkozás a özvegygyel) a zivatar rajza Petőfi hatását mutatja. Azonos vonások : sötét lesz, a villámok cikáznak, az ég zeng, az eső megered. Petőfinél :

A világ sötétbe öltözködött vala,
Szörnyen zengett az ég, hullt az istennyila :
Végtére megnyilt a felhők csatornája,
S a tó vize sűrű buborékot hánya. (J. v. V. 11.)

Aranynál :

Lett olyan sötétség, hogy semmi sem látszott,
Zengett az ég szörnyen, csattogott, villámlott. (T. VII. 1.)

Itt Petőfi kivételesen részletezőbb Aranynál. Elevenen festi Jancsi védekezését a zivatar ellen :

Jó hosszú botjára Jancsi támaszkodott,
Lekonyította a karimás kalapot,
Nagy szőrű subáját meg kifordította,
Úgy tekintett bele a vad zivatarba. (J. v. V. 12.)

Arany ellenben csak jelzi hőse magatartását :

Miklós — —
Szembeszállt esővel, villámmal és széllel. (T. VII. 3.)

Hasonló a pusztai vándorlás néhány vonása is. Mindketten hajnalban találják magukat a végtelen pusztában :

Mikor a nap fölkel, s a holdat elküldte,
A puszta, mint tenger, feküdt körülötte . . . (J. v. V. 1.)

Midőn a hajnal a homályt elverte,
Magát egy sivatag pusztaságban lelte. (T. VII. 3.)

Mint a puszta jellemző vonásai ki vannak emelve : a nap; a kék ég s a délibáb.

Az özvegyasszony beszédje és sírása János vitézre emlékeztet. János, midőn Iluska haláláról értesült, bánatában alig tudott szólni :

A mit mondott, csak úgy töredezeve mondta,
El-elakadt a nagy fájdalomtól hangja. (J. v. XVIII. 1.)

*Toldi*ban az özvegy Miklóshoz csak röviden beszél :

Többet nem szólhatott, ezt is csak tördelve ;
Nagy zokogás miatt elállott a nyelve . . . (T. VII. 7.)

Végül az ének végén levő tanácstalan tétovázás mozzanata ismét Petőfire vall. Jancsi, midőn gazdája a petrenczés rúddal üldözi :

Futott, míg a szuszából gazdája kifogyott ;
Azután ballagott, megállt, meg ballagott
Jobbra is, balra is s mind evvel mit akar ?
Nem tudta, mert nagy volt fejében a zavar. (J. v. III. 12.)

Miklós meg, a mint az özvegytől elvált :

— — — indult Pestnek városába,
Menet nagy dolgokat forgatván magába'.
Utczáról-utczára ment nagy sebbel-lobbal,
Míntha ott a járást ő tudná legjobban,
Pedig csak ödögött előre meg hátra . . . (T. VII. 13.)

A VIII. énekben (György ármánya Lajos királynál) György beszédének egy sora Miklósról :

Elment, bujdosóvá lett az egész földön. (T. VIII.)

Jancsi szavaira emlékeztet :

En a kerek világ bujdosója vagyok. (J. v. VII.)

A IX. énekben (bika-kaland) Miklós érzelmes ellágyulása, midőn pesti elhagyatottságában anyjára emlékezik : Jancsinak Iluska sírján való kesergésére emlékeztet. Jancsi, midőn a sírra lankadtan ráborult :

Végig gondolta a régi szép időket,
Mikor még Iluska tiszta szíve égett,
Szíve és orczája — s most a hideg földben
Hervadtan, hidegen vannak mind a ketten. (J. v. XVIII. 8.)

Miklós pedig Pesten elhagyatottan, reményt vesztve, csalódva, szintén régi boldogságára gondol :

Hányféle dolgok nem jutottak eszébe !
Előtte lebegett édes anyja képe,
Mint mikor hozzámént búcsúvétel végett,
S nyakán csimpalyogva ajkán csókja égett... (T. IX. 14.)

Valószínűleg a *János vitéz* hatására alszik Miklós a temetőben. Egyező vonások : mindketten sírhalomra dülnek ; ki van emelve az éj hűvössége ; János vitéz

Testét a hidegtől borzadás átjárta ;
Csípős szél lengette a síri füveket... (J. v. XXII. 10.)

A Toldiban pedig :

Nyirkos volt a sírdomb a harmattól, melyet
Hűvös éj sírt arra . . . (T. IX. 19.)

Bencze ijedelme is, midőn azt hiszi, hogy a sírból ugrik reá egy kísértet, azon a néphiten alapul, melyet Petőfi a *János vitéz* XXII. énekében szépen megjelenített.

A X. énekben (Miklós találkozása Benczével) a *János vitéz* hatására vall Miklós álma. Jancsi is, Miklós is legfőbb vágyuk teljesülését álmadják, de álmukat külső zaj megzavarja. Felébredésük után szétnéznek. Jancsit

Az álom . . . oda vitte, a honnan jött,
Iluskája pihent hű karjai között,
Mikor a kis leányt csókolni akarta,
Hatalmas mennydörgés álmát megzavarta.
Szétnézett a puszta hosszában-széltében... (J. v. V. 9.)

Toldi meg

— — Álmában csehen győzedelmet,
És nyert a királytól vétkéért kegyelmet :
Drága gyöngyös fegyver csillogott kezében,
Drágább örömkönnyű anyja két szemében.
Lódobogás hallék : elrepült az álom,
Feltekinte Toldi a szép holdvilágon. (T. X. I., 2.)

Petőfire vall Miklós könnyűvérű okoskodása ;

Ha örül az ember, csak nyűg, hogy van esze,
Temessük el azt ma ; itt van, igyál, nesze... (T. X. 18.)

Petőfinél a zsványok :

A kancsók mélységes fenekére néztek
S lett eltemetése fejökben az észnek. (J. v. VI. 15.)

Egyezik a részegek közt való mértéktartás mozzanata is.
Petőfinél a zsványok mind hatalmasan ittak s

Maga volt csak Jancsi, ki mértéket tartott,
Kinálgatták, de ő aprókat kortyantott. (J. v. VI. 15.)

Bencze hasonlóképen tesz Miklóssal szemben :

Nem . . . bátorkodott inni egyszer sokat :
Mindig megoldvasta titkon a kortyokat. (T. X. 18.)

. . . Mértéket tartott az öreg czimbora :
Csak apránként fogyott a pintesből bora. (T. X. 22.)

A XII. énekben a király öröme a szemébe lopódzó köny-
nyel Jancsiére emlékeztet. Jancsi, midőn a virradatnál meglátja
faluja tornyát :

Szent isten ! hogy örült ennek János vitéz,
Az öröm szemébe könnyecskéket idéz . . . (J. v. XVII. 13.)

A *Toldi*ban pedig Lajos király, midőn látta, hogy a cseh
Miklós előtt könyörögve térdre ereszkedett :

Igen megörvendett a felséges király,
Könynye lábadt szeme a nagy öröm miá. (T. XII. 1.)

Majd pedig éppoly szavakkal kezdi beszédét, mint Petőfi
francia királya :

Figyelmezzetek rám, ti nemes vitézek,
Mert nagy fontosságú, a mit majd beszélek. (J. v. XIII. 11.)

Urak, hű vitézim ! ide hallgassatok,
Mert nem tréfaság az, a mit most hallotok. (T. XII. 7.)

Kérdése is hasonló :

Mindenek előtt is mondd meg a nevedet,
Bátor vitéz . . . (J. v. XIII. 13.)

— — — Bajnok ! nyisd fel sisakodat,
Mondd neved — — — (T. XII. 4.)

VIII.

A világ, mely a *Toldi*ban feltárul, egészben véve régies,
középkori színezetű. Sok a korfestő jellemalak, adat, vonás, szín.
Vannak benne történeti személyek : Lajos király, Laczfi nádor ;
Toldi Miklós és György történeti volta is köztudatba ment.
Tisztán korfestő alak a cseh vitéz. A magyar középkorra jellemző
intézmények, szokások : a bajvívás, a rúdhányás ; a nagy lakomák,
a tömeges vendéglátás. Korfestő a pesti házak rajza két-
szer újra kezdett teteikkel ; a királyi sátor képe s a viadaltér
leírása. A bajvívó fegyverek : a pajzs, kopja, gerely, tollas buzo-

gány; a ruházat dús arany paszománttal. De a multnak nemcsak külső képe elevenedik meg, hanem a lelke is. Mint jellemző vonás ki van emelve a testi erő kiváló megbecsülése; az úr és paraszt közötti éles különbség; a királyi hatalom földi mindenhatósága, az embervér olcsóbb volta. Az erkölcsi felfogás is jellemző: a gyilkosságot, bűnt vérral szokás lemosni (»tán veszett nevémet is lemossa vérem«) s a vérbosszú intézmény. (»Nincs ki vért kívánjon véért.«)

De a költemény régies színeibe nagy mértékben vegyülnek a népi világ elemei. A költő azon általános tapasztalatot, hogy a nép konzervatív, hagyományait, szokásait, viseletét, nyelvét legtovább megőrzi, úgy értékesíti, hogy a korabeli népalakokat, népeletet, vonásokat, szokásokat, nyelvet csekély módosítással Nagy Lajos korába viszi. Kérdés, hogy a *Toldi* világára mennyiben hatott a *János vitéz*. A *János vitéz* színezete részben valószínűleg népies, részben mesés. Ez utóbbi is kétféle változatú. Egyik része (Jancsi mint huszár, útja Franciaországba, a törökökkel vívott csatája, kalandja a királyleánynyal, hazatérése, hajótörésből menekülése, griffmadáron lovaglása) az obsitosok naiv füllentései nyomán költött és megjelenített világ, a másik része a népmesék kincstárából vett. Ezek közül természetesen az első, a valószínűleg népies világ hatott általánosságban és részletekben a *Toldi* világára.

Jellemzően magyaros már az egyik közös színtér, a végtelen puszta, hol a *Toldi* cselekvényének első fele s a *János vitéz* meséjének valószínű részlete lefolyik. Mennyi jellemző vonása bontakozik ki Petőfinél is, Aranyánál is, diadalmasan nyomulva be a költői tárgyak körébe. Mivel Petőfi hőse, mint juhász, kezdetlegesebb foglalkozású, ennek megfelelően egyszerűbb lelkivilágú, azért nála a puszta is inkább vadon vonásaival játszik: végtelen, mint a tenger; napsütötte; ege kék; van tündérszemű délibábja. Nincs rajta fa, bokor, virág, csak apró, ritka fű. Vannak magasan repülő darvai, kolompoló gulyái, füttyörésző pásztorgyerekei, pásztortüzei, hirtelen támadó s elmuló zivatartai, csárdái, zsványai. — Aranyánál első sorban a mívelt puszta szerepel szíkes földjeivel, melynek fűvén szöcskék legelnek, széles poros országútjaival, melyeket forgószelek sepernek végig, gémes kútjaival, tilalomfáival. De feltűnik a puszta kietlen része is, hol csak a nap az útítárs, az ég kéksége végtelen, s látható a délibáb vize.

Mindkettőnél szerepel a nádas: egyiknél mint dísz, a másiknál mint színtér. Petőfinél a káka környékezte tóban hosszúnyakú gémekek keresgélnek, fölötte pedig gyors halászmadarak szállonganak. Arany költőileg emeli ki a nád susogását, mely méla hangulatba ringat; a nádas torzsa, zsombékja lesz az üldözött Miklósnak feje alja, a nádi szárnyasoknak, a szárcsának, vadrucának, bibicznek, sirálynak tojásai a tápláléka; fenevadjával, a réti farkassal véres küzdelmet vív.

Népies Iluskáék háza, kertjével, pitvarával, Toldi Lőrinczné udvarháza : színe fehér, ablakában rozmarinbokor, szemöldökfájában perczegő szű. Udvara tágas, palánkkerítéssel, benne gémes kút, malomkő ülés.

Népies a csárda, mely szennyes is, rongyos is ; előtte szomjú kútágas, mely csak lovat kötni való, ajtaja alacsony, a belépő beleüti fejét, benne mestergerenda, fehér boglyakemenő, falócza.

A *János vitéz* személyei mind népiesek. Jancsi teljesen népi alak, népiesek jellemvonásai, beszéde, viselete. Nyakában nehéz subája suhog, vállán tarisznya, benne szalonna, kezében jó hosszú juhászbót, fején karimás kalap, inge bőujjú, ezzel törli búcsúzás-kor Iluska könnyeit. Törölmetszett népies alakok : nevelőapja, ki mérgesen »megkapja a bajsztát s egyet pödör rajta«, a nevelőanyja, Iluska, a mostoha, a szomszédasszony.

A *Toldi* személyei is részben vagy egészben népiesek. Miklós jellemében sok a népies vonás ; népies a foglalkozása, egy fokkal magasabb Jancsiénál, a földművelés. Szereti ökreit ; szánt, szénát gyűjt, arat, malomba jár öröltetni, télen a tűzhelynél kukoriczát morzsol s Bencze meséit hallgatja. Sok a népi vonás a többi mellékalakban ; így Toldiné jó gazdasszony, szeret sütnifőzni, György ki akarja forgatni öcscsét örökéből, a király, mint a mesék királya, melegen érdeklődik alattvalói magándolgai iránt is. A cseh mint idegen, népies felfogással nemcsak kegyetlen, hanem galád is.

Tisztán népies alakok Bencze, a Toldi-családhoz forrt hű szolga, népies illemtudásával : tud a tarsolylyal is teríteni s két almával a módját megadni ; midőn gazdáját kínálja, előbb maga iszik, s száját inge elejével törli ; bocskort visel s midőn elgondolkozik, körmével keresztetkét ír rá. — A korcsmáros, egypár vonással odavetve, álmos, lassan szolgál, először haragszik a vendégre, de azután megbékül. — A czimbalmos vendég hallatára azonnal felébred szurdékából s hangszerét kéretlenül is pengetni kezdi.

Népies jelenetek a *János vitéz*ben a nyáj legeltetése : a szerte legelésző juhokkal, a subáján álmodozva heverő juhászbojtárral. A szerelmi búcsú : Jancsi a kert alatt legbúsabb nótáját fujja s Iluska a pitvarból hozzálopózik. — Kis genreképek Jancsi pusztai ebédje, ivása, alvása, védekezése a zivatarban.

A *Toldi*ban : a szénagyűjtés, holtponon, mert pihenő van, a béresek a hőségtől elfáradva a boglyák tövében horkolnak, az ökrök a vályúnál szomjasan delelnék s a bögyöket kergetik farkukkal, a nagy szénás szekerek üresen, vagy félig rakva állanak. — Népies a nagy lakoma előkészülete : a kémény úgy füstöl, mintha a ház is kigyúlt volna (Nagyszalonta is így égett le egyszer), a konyha tele sürgő cselédekkel, segítő asszonyokkal, kik bárányt nyúznak, nyulat szalonnáznak, baromfit forráznak,

malacgot tisztítanak, bort, kenyeret hordanak. — Kiválóan jellemző még a nádasi ebéd s a csárdai mulatozás képe.

Népies sok motívum. Így a katonai élet vágya (közös), a világgá menés; a mostoha üldözése, az árva szenvedése. Az ott-honhoz való meleg ragaszkodás; György örökséghajhászása; Miklós kiforgatása. Mesei vonás: a segítő, jótevő ösztön; hogy a kisebb fiú az ügyesebb s az anyja kedveltje.

Mindkét mű erkölcsi világában sok a népi vonás. Kifejezést nyer az a jámbor hit, hogy az üldözött ártatlannak, a szerencsétlennek azt Isten is pártját fogja. Jancsi, hogy a hajótörésben el nem veszet, annak köszönhetette, hogy:

. . . Mentő kezét az ég kiterjesztette,
S csodálatos módon szabadította meg . . . (J. v. XVII. 5.)

Miklóst is az Isten őrizte meg, hogy az üldöző György embereinek kezébe nem került:

Kinek az ég alatt már senkije nincsen,
Ne féljen, felfogja ügyét a jó Isten.
Toldi Miklósét is lám miként felfogta . . . (T. VII. 1.)

Vihart támasztott, melynek leple alatt Miklós szépen elmenekült.

E népies jámbor felfogás nyilatkozik a költő felkiáltásában, melylyel Miklóst a testvérgyilkosság gondolatától eltéríteni igyekekszik:

Ne félj, fenn az Isten; ő majd igazat lát,
Bízd rá a büntető bosszúállás dolgát! (T. V. 15.)

Ugyancsak népies vonás az a vallásos hit, hogy a kik itt nem boldogok, a másvilágon azok lesznek. Iluska búcsúja ezt fejezi ki:

Jancsikám, Jancsikám, az Isten áldjon meg,
Másvilágon, ha még szeretsz, tied leszek. (J. v. XVIII. 5.)

Valamint Miklós búcsúja anyjától:

Áldjon meg az Isten ezen a világon,
Meg a másikon is, szívemből kívánom. (T. VI. 18.)

A nép szellemi világát kiegészítik babonás nézetei. Mindkét költeményben találunk babonás vonatkozásokat. Külön-külön előforduló babonák: A *János vitéz*ben meg van jelenítve a boszorkányokban való hit, ezeknek gonosz befolyása az emberekre.

A *Toldi*ban két vonatkozásban is szerepel az ördögökben való hit. (A farkasról: »mintha ördög volna belé bujva«; Toldi Györgyről: »Jaj! most Toldi Györgyöt, ha még el nem vitte, elviszi az ördög.«) Továbbá az elrejtésben való babonás hiedelem:

Mint midőn az ember elrejtetik mélyen,
És mikor fölébred bizonyos időre,
Csodálatos dolgot hallani felőle. (T. IV. 22.)

Közösen előforduló babonás adatok : az ember csillagában való hit. Petőfinél köszözlásban is, mesei jelenetben is szerepel :

Gazduramnak úgyis rossz a csillagzatja . . . (J. v. III. 3.)

Azt mondják, a hányszor egy csillag leszalad,
A földön egy ember élete megszakad.
Ezer a szerencséd, te gonosz mostoha,
Hogy nem tudom, melyik kinek a csillaga ;
Nem kínzanád tovább az én galambomat,
Mert lehajitanám mostan csillagodat. (J. v. X. 6., 7.)

E hiten alapulnak Miklós szavai is :

Mondd meg ezt, jó Bencze, az édes anyámnak :
Gyászba borult mostan csillaga fiának . . . (T. IV. 21.)

Azután a kísértetekben való hit. Ezt Petőfi a *János vitéz* XX. énekében megjelentette :

Mikor az éjfélnék jött rémes órája,
A száját mindenik sírhalom feltátja,
S fehér lepedőben halvány kísértetek
A sírok torkából kiemelkedtenek
Tánczot és éneket kezdettek meg legott . . . (J. v. XXII. 6., 7.)

Eszreveszik az alvó János vitézt, magukkal akarják ragadni, de a kakas szavára eltűnnek.

Képzeltetni, hogy nem kicsiny Benczének ijedelme, mikor Pest felé mentében a temetőből Miklós hozzárohan és lehúzza lováról :

. . . Mindebből egyebet nem értett,
Csakhogy sírból ugrott reá egy kísértet . . . (T. X. 3.)

E hit a *Toldi*-ban még kétszer előfordul. Miklós azt mondja anyjának, hogy éjjel jár, mint a lélek ; majd pedig midőn az özvegyet keresve összejárja a temetőt s nem lel benne egy elátkozott lelket. (T. IX. 18.)

IX.

A *János vitéz* a szerkezetben, az események okozatos összefüggésztésében és kikerekítésében hathatott a legkevésbé a *Toldira*. A *Toldi* egyik költői kiválósága : szigorúan zárt kompozíciója, melyben nincs hiány és nincs fölösleg, melyből semmit az egésznek kára nélkül elhagyni vagy hozzátenni nem lehet. Eseményei nemcsak érintkeznek, hanem szervesen egymásból nőnek s egy határozott eszmét szolgálnak. A *Toldi* eszméje : a lelki deréksséggel párosult testi erő az ellentétes törekvések és viszonyok ellenére is kivívja a megillető érdempolczot. Ez eszmét a mű hősei cselekvő erővel valósítják meg, a motívumok ez irányban hatnak, minden mozzanat ez eszme szempontjából bír jelentőséggel. A *János vitéz* összefoglaló eszméje már általánosabb, határozatlanabb : a hű szerelem a halálon is diadalmaskodik,

de e szép eszmét a hős nem testesíti meg cselekvő erővel, s az események nem mind ezt tükrözik vissza. Sőt inkább Jancsi vándorösztone a cselekvény fő rugója, s szerelmi érzése csak alkalmilag készíti cselekvésre. Így a *János vitéz* eseményei részben inkább csak érintkeznek, mintsem egymásból folynak. Kompozíciója nyílt, kezdetleges, a keretes szerkezetnek egy neme; füzérkompozíciónak nevezhetnők, mert a különféle eseményeket inkább csak a hős személye fűzi össze.

Jellemző, hogy Arany a *János vitézből* kölcsönzött apróbb részleteknek mily jelentőséget tud adni műve egészének szempontjából is. A pusztai zivatar leírása Petőfinél igen élénk részlet, de csak festői érdekű, az egész szempontjából nincs semmi jelentősége. Aranynál a zivatar menti meg egyfelől Miklóst s riasztja vissza másfelől Györgyöt a további üldözéstől. Jancsi álmának sincs mélyebb jelentősége. A mese elején álmodik Iluskával való boldogságáról, s álma inkább az elvesztett boldogság emléképe. Miklós álma Aranynál nemcsak díszítő részlet, hanem művészi előkészíti a bekövetkező örvendetes eseményeket, úgy hogy Miklós dicsősége és boldogsága mintegy álma megvalósulásának tetszik:

És hogy örömében ne maradjon hiány;
Hogy beteljék mindaz, a mit szíve kíván,
Épen mintha álma kezdődnék most elől,
Anyját látja jönni a korlátok felől.

(T. XII. 16.)

Jancsi temetői alvása merőben véletlen, Miklósé természetes. Először a temetőben találkozhatott legvalószínűbben a gyászoló özvegygel, majd a mészárosokkal való kalandja után a legtermészetesebben ott keresi s miután nem találja, ott pihen meg, nem csupán azért, mivel szállást az élők nem adtak, hanem a csalódott, reményt vesztett ember keserű daczából, melylyel baját még növelni akarja.

De a *János vitéz* és a *Toldi* kompozíciója azért néhány tulajdonságban emlékeztet egymásra. Mindkettőnek meséje egyszerű, egy irányban, egy ágba haladó, nem bonyolult, szerteágazó; világos, mint a népmese kompozíciója.

Egyező szerkezeti műfogásuk, hogy hősük előéletét, a mese fontosabb előzményeit közbeszövik. Jancsi a francia királynak meséli el születését, nevelkedését, szerelmének történetét, balesetét, búcsúját, elbujdosását. Miklós születéséről, neveltetéséről, ifjúkori foglalkozásáról, mulatságairól részben Bencze, részben pedig György szavaiból értesülünk; György elbeszélése éppen a király előtt folyik le.

Egyező műfogásuk, melyet a mesék szerkezetéből vettek: a hős erejének bemutatásában való fokozat. A népmesében a hős szokott három munkája fokozatosan nehezedik. E fokozat a mese módján is megvan a *János vitézben*, midőn Jancsi Tündérszág kapuinál először három szilaj medvével, azután három

vad oroszlánnal, végül egy szörnyű sárkánykígyóval küzd, melyek nemcsak erejét, hanem leleményességét is próbára teszik. De ilyen fokozat a török sereg mesés tönkreverése a zsványok megsemmisítéséhez, vagy az óriások országában való erőpróba a fazekas szekerének könnyed kihúzásához. Toldi erejének bemutatásában is szemmel látható a fokozat; a költő tudatosan mind nagyobb és nagyobb erőpróbák után viszi hősét a legnagyobb elé: a nyomórúd kitartására következik a gyilkos malomkődobás, arra a farkasokkal való viaskodás, majd a megvadult bika megfékezése, végül a legsúlyosabb erőpróba: a cseh vitéz legyőzése.

Végre mindketten megegyeznek az események bizonyos előkészítésében. A *János vitéz* eseményei előzőleg többnyire jelezve vannak, meglepetésszerűen kevés történik. Így a mostoha föllépése elő van készítve Iluska beszédében:

Sietek, mert máskép velem rosszul bánnak,
Mostoha gyermeke vagyok én anyámnak. (J. v. I. 9.)

A gazda haragja Jancsi szavaiban:

Gazd' uramnak úgy is rossz a csillagzatja... (J. v. III. 3.)

A törökkel vívandó csatát megmondja a huszárok vezére:

Rárontott a török a francia népre,
Francziáknak megyünk mi segedelmére. (J. v. VII. 6.)

Az óriások országát előre jelzi a fazekas:

— — — dejsz erre ne menjen,
Nem mondok egyebet, oda vesz különben,
Óriások lakják ott azt a vidéket,
Nem jött még ki onnan, a ki oda lépett. (J. v. XIX. 11.)

Tündérországot s a bejutás munkáját az óriás mondja meg:

Nem olyan könnyű ám a bejárás oda,
Órizi kapuját sok iszonyú csoda... (J. v. XXIV. 5.)

A *Toldi* eseményei hasonlóképen elő vannak készítve. A *János vitézzel* egyezik, hogy a kitért zivatart benne is tikkasztó forróság előzi meg. Azután György föllépését már előre sejteti Miklós gondolata: »álnok bátya«, ki gőgösen henyél a királyudvarban, míg ő béresekkal kaszál, gyűjt. — Miklós vágját előre elárulja a költő: »Mintha más mezőkre vágyna e határrul.« Miklós csodával határos megmenekülését előkészítik jámbor szavai: »De hiszem az Istent, az árvát nem hagyja.« Viadalát, a király kegyelmét, anyjával való találkozását álma sejteti.

A farkaskalandot előkészíti a IV. énekben a személyesített álom félelme a nádasnak csörtető vadától; Miklós első gondolata a nád megzörrenésére (»azt gondolta, farkas«) s Bencze szavai:

Nem evett meg a vad ezen a vad réten? (T. IV. 9.)

Művészi fokozottal van előkészítve a cseh vitézzel való viadala. Benczének a nádásban még csak határozatlan tud jövő cselekvéséről mondani :

Rólam is hall még hírt, hogy, mikor meghallja,
Még a csecszopó is álmélkodik rajta. (T. IV. 22.)

Mikor anyjától búcsúzik, terve már határozottabb alakot ölt :

Felmegyek Budára bajnok katonának,
Mutatok valamit ottan a királynak . . . (T. VI. 15.)

Az özvegyasszony panaszára bosszút akar állni a csehen s mikor a cseh történetét részletesen meghallja, kialakul lelkében a bajvívás eszméje. Majd nemcsak álma sejteti, hanem a száz arany vétele után ébren is elképzeli :

Hogy veszen majd fegyvert, szép ruhát magának,
Hogyan veszi fejét a cseh Mikolának ! (T. X. 12.)

X.

Petőfi és Arany jellemrajzoló művészete a népies módban egyezik. Így népies mód a fontosabb jellemalakoknak jellemző tulajdonságaikkal való emlegetése. A *János vitéz*ben a mostoha jellemét már jelzői elárulják :

Dúlt-fúlt Iluskának gonosz mostohája . . . (J. v. II. 1.)
A rossz vén mostoha ekkép gondolkodott. (J. v. II. 2.)
Hátad mögött van már a dühös boszorkány. (J. v. II. 3.)
Ezer a szerencséd te gonosz mostoha. (J. v. X. 7.)
Sokszor megbántotta gonosz mostohája. (J. v. XIV. 13.)
De meg is lakolt ám érte a rossz pára. (J. v. XVIII. 4.)
Kire ismert János ebbe' a banyába' ? (J. v. XXI. 16.)

A *Toldi*ban hasonló módon van jellemezve György :

Mert vitéz volt apja ; György is, álnok bátyja . . . (T. I. 7.)
Toldi György talán, a rókalelkű bátya . . . (T. I. 9.)
Őt elnyelni vágyó rossz szívű bátyjáról. (T. V. 12.)

Gúnyosan :

Melyet Toldi György úr szépen elhallgatott. (T. VIII. 12.)
— — — De nem örült rajta
A jó szívű bátya, sőt, ekkép sóhajta . . . (T. VIII. 8.)
Mít fejemre költe drága jó testvérem. (T. IV. 15.)

Bencze jellemét állandó jelzői tanúsítják ; szinte stereotyp megnevezése a »hű szolga«.

Azzal a hű szolga szemét az ökléhez . . . (T. IV. 10.)
. . . Mily örömmel nézte Bencze, a hű szolga ! (T. IV. 11.)
Ezt izente Miklós. Akkor a hű szolga . . . (T. IV. 23.)
Pedig Bencze volt az, régi hű cseléde . . . (T. IV. 8.)
Mondd meg ezt, jó Bencze, az édes anyámnak. (T. IV. 21.)
Bezzeg mondhatná is már a tisztos szolga . . . (T. X. 13.)
Most hallgass szavamra, jámbor szolga Bencze . . . (T. X. 14.)

A cseh jelzői: »álnok cseh«, »kegyetlen cseh«, »nagy cseh«, »vad cseh«; Lajos királyé: »felséges király«, »jó király«, »nagy király«.

Népies mód továbbá a hősnek leíró módon való jellemzése. Így Petőfi is, Arany is egyformán ellentétes kapcsolatban jelzik hősiük erejét és fiatalságát:

Markos gyerek volt ő, hűsz legényen kitett,
Noha nem érte meg még hússzor a telet. (J. v. III. 10.)

Szörnyű vendégoldal reng araszos vállán,
Pedig még legénytoll sem pehelyzik állán. (T. I. 3.)

A *János vitéz*ben Jancsiról, midőn észreveszi, hogy csárda helyett zsványtanyára jutott, megjegyzi a költő:

Ejszaka, zsványok, csákányok, pisztolyok,
Ha jól megfontoljuk, ez nem tréfadolog;
De az én Jancsimnak helyén állt a szive... (J. v. VI. 4.)

Vagy midőn a sárkánnyal készül viaskodni:

Bátorság dolgában helyén állott János,
Találós ész sem volt ő nála hiányos. (J. v. XXV. 7.)

Arany hasonló módon jellemzi a farkaskaland alkalmával Miklóst:

Semmi baj! az néki a tulajdonsága,
Hogy, ha nő veszélye, nő a bátorsága...
Kisegíti magát, sohase féltsetek... (T. V. 8.)

Vagy midőn nem mer anyjához benyitni:

Ejnye, hát hol járhat most ez a félsz benne?
Máskor a sárkánnyal is birokra menne;
Édes anyját félti igen-igen nagyon,
Nehogy a zörejre szörnyen felriadjon. (T. VI. 3.)

György beszédére ezt jegyzi meg:

Igy sopánkodott György álnoksággal telve,
Hej pedig hamis volt néki teste-lelke,
A foga fejerit mindjárt kimutatta... (T. VIII. 9.)

DR. NAGY SÁNDOR.